

Hij keek naar de fijne, donkere haartjes op haar bovenlip, de gladde, olijfkleurige huid. De licht gebogen neus met daaronder de gewelfde bovenlip. Hij ging met zijn wijsvinger naar een wenkbrauw en volgde de perfecte boog, maar raakte die niet aan.

Het was stil in het grote vertrek. Een laag, winters licht scheen naar binnen op de meubelen, op de lakens, op haar zwarte haar.

Hij streek met zijn hand door haar krullen en rook aan haar hoofd. Zo had zij dat ook bij hem gedaan. Soms ging hij met Isaac en Miriam mee om over de markt of langs het water te zwerven, en als ze dan naar huis waren gerend voor het eten – zij beiden altijd harder dan hij, en hij met een piepende adem – deed hun moeder de deur open om hen binnen te laten. Miriam holde na een snelle begroeting langs haar heen, door naar de kamer waar hun broertje Gabriël lag, haar vlechten zwiepend achter haar aan. Isaac volgde haar op de voet; zelf bleef hij in de gang stilstaan om uit te hijgen.

En dan keek zijn moeder hem onderzoekend aan, ze boog zich voorover en rook in zijn haren, zacht en rustig, tot zijn ademhaling

tot bedaren kwam. Die paar ogenblikken luisterde hij samen met haar naar de heldere stemmen van Miriam en Isaac, het spelen van Rebecca, het gebrabbel van Gabriël, het ratelen van de karren op de keien, het zware stemgeluid van de koopmannen die de kisten in ontvangst namen en in hun opslagruimten lieten zetten. Het roepen van de schippers op de Houtgracht, het gejang van de meeuwen.

Nu rook hij de zachte zweetlucht van haar strijd, haar zeep, haar bloesemwater, en een nieuwe geur die hij nog niet kende. Iets pittigs, dat moest het zijn.

‘Wat is pittig?’ had hij zijn vader gevraagd toen Isaac en hij mee mochten naar het pakhuis. ‘Is dat hetzelfde als hartig?’

‘Bijna,’ had zijn vader afwezig geantwoord, druk bezig met een partij gedroogde abrikozen. De vruchten roken als vers stro.

‘Mag ik er een?’ vroeg hij. Meteen kwam Isaac eraan gehold. ‘Ik ook!’

‘Jullie eten alles op, zo kan ik niets verkopen,’ bromde hun vader goedmoedig.

Ze lieten het vruchtvlees met de zoetzure smaak langzaam langs hun verhemelte gaan en keken elkaar aan.

‘Het smaakt naar Portugal,’ zei hij.

‘Niet,’ zei Isaac, ‘dat kun je helemaal niet weten.’

‘Maar zo smaakt het echt,’ hield hij vol.

‘Voor mij anders niet,’ zei Isaac.

‘Kun je allebei iets anders proeven?’ vroeg hij aan zijn vader, maar die was alweer met een koopman in onderhandeling over een paar zakken met noten.

Hij kwam graag in het pakhuis. Vooral in de zomer, als alle handelswaar warm en geurig was. Isaac deed dan zijn ogen dicht en hijzelf duwde hem rond.

'Wat is dit?'

Isaac snoof diep. 'Citroenen, dat is makkelijk,' zei hij.

'En dit?'

Boven Isaacs neus verschenen rimpels. 'Vijgen?'

'Nee, dadels! En dit?'

'Ik ruik niks,' zei zijn grote broer.

'Walnoten.'

'Noten zijn hartig,' zei hij voor zich uit. Zijn stem klonk onnatuurlijk in de kamer, die al dagen verstoken was van geluid.

Haar handen lagen naast haar lichaam, de lange, koele vingers als lijnen op het laken.

Hij rook nog eens en ademde diep in, tot het zeer deed in zijn lijf. Misschien was het niet pittig, maar gewoon een beetje scherp.

'Hoor je mij?' vroeg hij heel zachtjes. 'Hoor je mij?'

Hij luisterde met al zijn aandacht.

'Jij bent hier in Amsterdam geboren,' had ze verteld, 'maar Portugal zit nog in je bloed.'

'Is Portugal ver?'

Het land klonk als een woord van hout en steen, waar de warmte vanaf straalde.

'Ja, Portugal is ver,' zei ze. 'Als je langs de Amstel loopt, moet je helemaal doorlopen tot voorbij Ouderkerk, en dan nog een heel eind, het land uit. Een paar weken later kom je bij de Pyreneeën, die steek je over en dan ben je in Spanje. Nog één land verder, in de richting van de zee, en dan ben je in Portugal.'

'Wat zijn Pyreneeën?'

'Bergen.'

'En praten ze in Portugal net zoals wij?'

'Ja.'

‘Maar hier niet hè.’

‘Nee, de meeste mensen buiten onze wijk niet,’ zei zijn moeder.

‘Die begrijpen niet wat we zeggen.’

‘Nee. Terwijl het toch zo gemakkelijk is.’ Zijn moeder kreeg ogen als halve maantjes. Ze lachte nooit hardop, want dan moest ze te veel hoesten, maar hij zag het aan haar gezicht als ze plezier had.

‘Wat spreken ze in Ouderkerk?’

‘Ouderkerks.’

Weer die halve maantjes, en fijne lijntjes bij haar mond.

‘Maak die jongen toch niets wijs,’ bromde vader, die net was binnengekomen.

‘Wat is het mooist in Portugal?’ vroeg hij aan zijn moeder. Ze dacht even na en keek uit het raam alsof ze daar het land van haar voorouders zag. Onwillekeurig keek hij mee.

‘De olijfgaarden zijn mooi,’ zei ze, en samen zagen ze de olijfgaarden over de Houtgracht voorbijtrekken. ‘En de bergen zijn mooi. De bossen in het noorden. En er zijn ezeltjes, heel veel ezeltjes, om de oogst van het land te vervoeren.’ Zijn moeder liet de lucht in haar lichaam stromen, een beetje hijgend na zo veel woorden achter elkaar.

Hij keek naar buiten en zag de ezeltjes met hun donkere ogen en hun koppige snuit, hun rug zwaarbeladen met manden vol vruchten, uien, kolen.

‘Gaan we daar een keer heen?’

Zijn moeder gaf geen antwoord, haar ogen droomden, haar gezicht was zacht. Afwezig speelde ze met zijn krullen.

Hij ziet het al aan haar gezicht als ze hem zijn thee brengt. Ze is bleker dan anders en haar ogen staan donkerder. Haar schouders hangen een beetje, dat heeft hij nog niet eerder bij haar gezien, al is haar lichaam gedurende de afgelopen maanden trager, vruchtbaarder en voller geworden. Maar het is vandaag een jaar geleden, daar is hij zich terdege van bewust.

Greet zet zijn thee neer, ruimt een leeg bord en een glas af en vertrekt weer. Hij volgt haar schommelende gang, het deinen van haar omslagdoek.

Voor een florijn werd een kind begraven. Jaap kwam naast Lijsje te liggen, die maar een paar jaar oud was geworden. Zijn huid was in een paar dagen doorschijnend geworden, zijn ogen waren op het laatst glanzend en groot en keken alsof ze iets niet begrepen. Met zijn zeven jaar was de jongen druk en beweeglijk geweest, tot een flinke griep hem te pakken kreeg. Greet liet hem veel slapen en ging af en toe kijken, maar maakte zich geen zorgen, Jaap was altijd sterk en gezond.

Als Greet met haar dikke buik de trap af is gelopen, verstommen alle geluiden in huis. De stilte is als die vlak voor een zware onweersbui, wanneer de lucht geelgrijs wordt en de vogels zich gedeisd houden.

Voor een floriijn was de doodgraver aan de slag gegaan, waren ze de kleine Jaap komen halen en hadden ze hem onder de grond gestopt. Er waren mooie woorden gezegd en het had licht geregend, en dat was het dan.

Hij voelt het niet, hij is er niet meer bij. Heeft alleen de herinnering aan de vertrokken gezichten van Hendrik en Greet, aan de bijna luchtige verwondering van de andere kinderen. Aan de keurig weggeschepte rechthoek in de aarde. Aan het inwendige trillen.

In zijn boek *Ethica* heeft hij alle emoties beschreven en ondergebracht in een overzicht. Welbeschouwd kun je elk gevoel terugbrengen tot blijheid, droefheid en verlangen, meestal in een mengeling daarvan. Verdriet is droefheid, vergezeld door de voorstelling van iets uit het verleden dat buiten verwachting slecht afliep, had hij geschreven. Maar hoe hij toegang moet krijgen tot zijn eigen droefheid zou hij op dit moment niet kunnen bedenken.

Greet had Jaap zelf willen wassen en aankleden. Het snikken achter gesloten deuren, dat was alles wat hij hoorde. Het leek luider dan alle andere geluiden bij elkaar. En hij zat daar maar, achter zijn Staatskundig vertoog. Soms leek iets groots zo onbeduidend. Hij werd met nieuwsgierigheid bekeken door de buurvrouwen die langskwamen en voelde er een oordeel in, afkeuring. Alsof hij de fijne meneer uithing, de paradijsvogel, de onkwetsbare. Maar hoe moest hij zijn medeleven uiten? Wat kon hij tegen Greet zeggen?

Hij was naar het atelier van Hendrik gegaan, alsof iemand erop moest passen nu zijn huisbaas zelf niet aan schilderen toe-

kwam. De doeken met half voltooide taferelen gaven hem rust. Hier ging alles door, hier moest nog iets worden afgemaakt, niets was nog ten einde. Hij zat er een tijd in stilte. Toen de rust uiteindelijk werd verbroken door de deure klopper, was hij het die de voordeur opendeed.

Jaaps vrienden van school en uit de buurt stonden bedremmeld met hun pet in de hand in de gang, niet wetend wat ze tegen hem moesten zeggen, maar Hendrik stond aan de trap en riep ze boven. Ze zouden bij Jaap gaan kijken en daarna een kom zoete rijstpudding te eten krijgen. Zo ging dat. Mensen zochten zin in het zinloze. Orde in de volledige ontregeling.

Hij had in stilte gehoopt dat Hendrik hem niet zou vragen Jaap op zijn laatste tocht te helpen dragen. Dat had hij niet aangekund; het zou te veel herinneringen hebben bovengebracht. Maar er waren voldoende vrienden, ooms en burens die de lichte last op hun schouders wilden nemen. Kinderen legden met een ernstig gezicht bloemen op de kist.

Na de begrafenis liepen ze terug naar de Paviljoensgracht, waarna het huis volstroomde met mensen die Hendrik en Greet kwamen condoleren. Greet's gezicht was uitgeloozd en vertoonde diepe groeven, maar ze bleef op de been. Ondertussen schonk Hendrik de glazen vol, en nog eens. Zo ging dat.

Zelf dronk hij mee, al kon hij niet veel hebben. Dit was het minste wat hij kon doen, solidair zijn met een kapotte vader.

Hij liet zich gaan.

In zijn belangrijkste boek, *Ethica*, had hij de vloer aangeveegd met schrijvers die onstandvastigheid wijten aan een gebrek in de menselijke aard, en die de machteloosheid van de geest hekelen. De geest is niet gebrekkig en machteloos, want niets in de natuur

gebeurt doordat zij met fouten behept zou zijn. Uitspattingen hebben gewoon een oorzaak, net als moedeloosheid, woede, haat, nijd en verdriet.

De gevoelens had hij op logische wijze verklaard om ze te kunnen begrijpen, niet om ze te bestrijden. En hij had uiteengezet hoe lichaam en geest er tegelijkertijd door worden aangedaan.

‘De geest heeft geen macht over het lichaam,’ had hij op een zeker moment met onstandvastige stem tegen Hendrik gezegd, die hem glazig aankeek. ‘Denk maar aan slaapwandelaars.’

‘Slaapwandelaars,’ herhaalde Hendrik vaag, en zijn blik dwaalde af, alsof hij zijn overleden zoon met gesloten ogen door de kamer zag lopen.

‘We kennen de oorzaken van ons handelen niet,’ ging hij verder. ‘Het schijnt ons toe dat we vrij zijn in wat we zeggen, maar we kunnen alleen de aandrang tot spreken niet onderdrukken, als dronkaards.’ Dat laatste was misschien misplaatst, maar Hendrik nam er geen aanstoot aan.

‘Een besluit van een geest valt altijd samen met een besluit van een lichaam,’ voegde hij er nog aan toe, maar hij wist niet meer wat hij wilde bewijzen.

‘Zo heeft ieder zijn verdriet,’ zei Hendrik, terwijl zijn blik halverwege de kamer met rouwende, drinkende mensen bleef hangen.

Hijzelf was de draad kwijt. ‘Ik kon niets doen, ik wist niet wat ik moest dóén,’ zei hij, en hij hoorde de wanhoop in zijn eigen stem. Maar Hendriks geest was verdwaald in de roes, zijn ogen verwaterd naar binnen gekeerd.

Hij kon niet zeggen dat hij spijt had van zijn betoog tegen Hendrik. Berouw, had hij in zijn *Ethica* geschreven, is droefheid, vergezeld door de gedachte aan zichzelf als oorzaak. En hij was geen oorzaak

van wat dan ook, hij had gewoon de behoefte gehad om bepaalde dingen met Hendrik te delen. Daar moest hij geen slecht gevoel over hebben. Bovendien zou Hendrik zich er niet veel meer van herinneren.

Maar wellicht was het hooghartig geweest om zijn rouwende huisbaas te willen vertellen hoe het zat. Hij had hem zijn meningen niet hoeven opdringen. En zeker niet op dat moment.

Hij zucht. Hij pakt zijn veer weer op en probeert zijn werk te hervatten. Maar hij hoort de vroedvrouw binnenkomen en Hendrik met luide stem de kinderen het huis uit jagen.

Op de hoek van de tafel ligt zijn *Ethica* als een veelbladig, ongepubliceerd, verscholen verwijt.



Lichaam en geest. 'Jij probeert alles met je geest op te vangen. Gevaren, bedreigingen, genegenheid – het is alsof je lichaam niet bestaat!' had Simon hem naar het hoofd geslingerd toen ze samen een paar weken in Schiedam doorbrachten. Zijn gezicht was vertrokken en zijn blauwe ogen stonden zwart. 'Jij ontkent je lichaam! En al het gevoel daarin!'

En hij, wat deed hij?

Hij keek weg.